

ЗАСАГЛАЛ ДАХЬ ПАТРИМОНИАЛЬ, НЕОПАТРИМОН ХЭЛБЭРИЙН НОЁРХОЛ

Ц.Батболд

доктор

МУИС, НШУС, Улс төр судлалын тэнхим

Судлаачид уламжлалт нийгмийн үеийн хэмжээгүй эрхт хаант засаглалын төрийн аппаратыг патримониаль хэмээн нэрлэдэг. "Патримониаль" хэмээх ойлголт нь Ромын эзэнт гүрнээс эх үүсэлтэй. Августын засаглалын үеэс "patrimonium"⁵¹ гэдэг нэр томъёо эзэн хааны хувийн хөрөнгийг илэрхийлж байсан бөгөөд эзэн хаан төрийн сан хөмрөгийг Сенатад тайлагнахгүйгээр өөрөө захиран зарцуулдаг байв⁵². Үүнийг XVII зууны дунд үеэс Т.Гоббс улс төрд патримониаль төрийн хэлбэрийн тухай ойлголт маягаар анх дурьдаснаар улс төрийн хэллэгийн санд орж иржээ. Патримониаль гэдэг нь "латин гаралтай өмч эзэмшил болон өв залгамжлах"⁵³, гэсэн утгатай үг бөгөөд "өв залгамжилсан хэргэм зэрэг бүхий түшмэдтэй нэг хүний засаглалыг"⁵⁴ хэлж буй хэрэг юм. "XIX зууны эхэнд патримониаль төр гэсэн нэр томъёог Германы зарим эрдэмтэд хэрэглэж байсан боловч тэд патриарх патримон засаг төрийн хоорондох ялгааг олж хардаггүй байжээ"⁵⁵.

XX зууны эхээр М.Вебер засаглалыг патримониаль төрлийн ойлголтоор баяжуулж өгсөн төдийгүй, уламжлалт засаглалын төрлүүдийн нэг хэлбэр бөгөөд анхдагч патриарх ёсноос үүсэлтэй гэж үздэг. "Патриарх ёс"⁵⁶ нь эцгийн эрхт овог гэсэн утгыг илэрхийлсэн грек үг бөгөөд бурхан, тэнгэрээс заяасан угсаа залгамжилах ёсны бие даасан язгууртнууд бүхий төрийн тухай ойлголт юм. Угсаа залгамжлах ёс нь тухайн угсаатан ястан өөрсдийн язгууртан сурвалжтануудаа өөрсдийн эрх ашгийг хамгаалагч, тэнгэр язгуурт хүмүүс гэж үзэж иржээ.Энэ нь эзэн хаанаас үл хамааран үе улиран угсаа залгамжилж ирсэн үндэс угсааны "томилогоо" юм. Угсаа залгамжлах ёс нь хааны

⁵¹ Patrimonium- Ромын эзэн хааны хувийн хөрөнгийг илэрхийлж байсан латин үг юм.

⁵² Kamenka E. Bureaucracy. Oxford, 1989. P.63.

⁵³ Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary. Distributed by Random House. New Jerseys. 1994. dilithium Press Ltd. x 1059.

Patrimony- 1.эцэг өвгөдөөс уламжлагдсан үе удам, 2.ямар нэгэн шинж чанар, шинж тэмдэг, тэр нь голдуу өв хөрөнгө уламжлал дээр гарч ирдэг.

⁵⁴ Oxford. Advanced learner's /dictionary/. London., 1994. p 906-907.

⁵⁵ Roth G. Introduction // Weber M. Economy and society. Berkeley, 1978. P.XCIV.

⁵⁶ Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary. Distributed by Random House. New Jerseys. 1994. dilithium Press Ltd. p 1057.

(Patriarch) Патриархи – Нийгмийн байгууллын хэлбэр, жишээлбэл: овог, гэр бүлийн эрхэмлэх эцэг. Нийгмийн байгуулалд тулгуурлагдсан нийгэм, нийгэмлэг, улс гэдэг грек үгнээс гаралтай.

засаглалд ихээхэн бэрхшээл учруулдаг байв. Патриархал ёсны үеийн хааны засаглалын гол тулгуур нь түүний тойрон хүрээлэл бөгөөд үүнд шадар түшмэл, цэргийн жанжин, нөхөр цэргүүд (рыцарь) ордог аж. Учир нь хаанд дургүйцсэн угсаа залгамжилсан сурвалжит язгууртнууд хааны цусан төрлийн хэн нэгнийг дэмжин хааны эрх мэдлийг булааж авахыг эрмэлздэгт оршдог. Өөрөөр хэлбэл, патриарх ёсны үед хаан нас барахад хаан ширээний төлөө ураг төрлийн тэмцэл зайлшгүй үүсдэг бөгөөд сурвалжит язгууртнууд хуваагдан тэмцэлдэж улс орны тогтвортой байдлыг алдагдуулдаг байна. Энэ тэмцэлд ялсан нь ялагдагчидаа гэсгээн цээрлүүлж, ялагчдын талаас шинэ язгууртнууд нийгэмд элитийн солигдлыг бүрдүүлдэг. Хэмжээгүй эрхт хаант засаглалын үед угсаа залгамжилсан язгууртны үеийн дарамт шахалтыг эзэн хаан өөрийн хувийн удирдлагын аппаратыг бэхжүүлсэнээр зайлуулж чаджээ.

М.Вебер Европын хэмжээгүй эрхт хаант засаглалын үеийн түшмэл ёсны тухай “патримониаль бюрократ”⁵⁷ гэдэг ойлголтыг авч үзсэн. Өөрөөр хэлбэл, аж үйлдвэржүүлэлтийн өмнөх зурвас үеийн хаант засаглалын түшмэдийг өв, үе залгамжилсан уламжлалт “патримониаль бюрократ” гэж нэрийдэн түүнтэй рационал бюрократыг харьцуулан судалжээ. Засаглалыг эзэн хаанаас хараат түшмэдээр гүйцэтгүүлэн улс орныг хяналтандаа авч, тогтвортой засаглалыг бий болгох зорилго агуулж байсан Европын XVII-XVIII зууны үеийн бюрократизмээс өмнөх төрийн хэв шинжийг ийнхүү нэрлэжээ. Патримониаль нь хэмжээгүй эрхт хаант засгийн шинж төрхийг бүрдүүлдэг тогтолцоо байв.

Патримониал бюрократ бол цэрэг-улс төр, эдийн засгийн хүчний хувьд бие даасан, угсаа залгамжилсан хүчирхэг тайж язгууртнуудыг шахах зорилгоор эзэн хаанаас хараат төрийн түшмэдийг бүрдүүлэн язгуур угсааны цол хэргэм болон албан тушаалыг хаан хүртээж, өв залгамжлах эрхийг нь баталгаажуулах, эсвэл хүчингүй болгох тогтолцоог бүрдүүлсэнээр хааны эрх мэдлийг нэмэгдүүлэхэд чиглэгдсэн засаглал юм. Хаан түүний түшмэдийн засаглал нь эзэн хааны хувийн ашиг сонирхол болон угсаа залгамжлалыг хадгалахын хамт, түшмэлүүд, язгууртны эрх ямбыг хамгаалахад чиглэгддэг. Ямарч хувийн эдлэн, улсын удирдлага бүхэлдээ засгийн эрх баригчийн хувийн үзэл бодол, сонирхолд тулгуурладаг бол түүнийг хэрэгжүүлэгч түшмэд өөрийн сонирхлыг энэ хүрээнээс халихгүйгээр хэрэгжүүлэх ёстой аж. Энэ нь төрийг угсаа залгамжилсан хааны эзэмшил буюу түшмэдийн хувийн эдлэнгээс нэг их ялгагдахгүй болгосноор патримониаль төрийн мөн чанарыг харуулдаг ажээ.

Эзэн хаан болон түүний засаглалд үйлчилдэг түшмэдийн мөн чанар нь эзэндээ үнэнч зүтгэхэд чиглэгддэг бөгөөд тэд ч ийм чанарыг харгалзан сонгодог байна. Хааны мэдэлд буй цэрэг арми, бусад олон салбарыг санхүүжүүлэх асуудал байнгын бэрхшээлтэй асуудлын нэг болж байв. Эзэн хаан шан харамж хэлбэрээр хэргэм зэрэг,

⁵⁷ Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tubingen, 1976. S.621-623. Пер М.В.Масловского. *Хозяйство и общество / Царский патримониализм*.

цол ахиулахаас илүүтэй хэргэм зэрэг, албан тушаалыг үнэлэн худалддаг аж. Энэ нь нэг талаар эзэн хаан төрийн сан хөмрөгийг арвижуулсанаар засаглалаа хадгалж хамгаалахад нь тустай. Нөгөө талаар хааны соёрхсон цол хэргэм, албан тушаалууд нь уламжлалт угсаа залгамжилсан тайж язгууртнуудын байр суурийг сулруулдаг нь хаанд тустай байсан. Гэсэн хэдий ч төрийн чухал албан тушаалд дэвшүүлэх нь эзэн хааны энэрэл хайрын нэг илрэл бөгөөд тэр “фаворитизм”⁵⁸ хэлбэрээр зөвхөн өөрийн тойрон хүрээлэл буюу үнэнч итгэлтэй хүмүүсээ дэвшүүлдэг нь засаглалаа бэхжүүлэхтэй холбоотой нь зайлшгүй. Фаворитизм бол зөвхөн ах дүү, төрөл садан, итгэлт найз нөхдөө ашиглан байр сууриа хадгалах, үзэл бөгөөд энэ хүрээнд хамаарч болох бусад үзэгдэл (шүтэн бишрэх, зусар бялдуучлал, хээл хахууль гэх мэт)-ийг өргөн ашиглаж, эрх мэдлийн тойрон хүрээллийг бий болгох явдал юм.

Патримониал засаглалд патриархын нэгэн адил хувийн итгэлтэй байх зарчим нэгдүгээрт тавигддаг байна. Патримониал төрд эзэн хаан дунд, доод тушаалын түшмэл, алба хаагчдыг хөдөлмөрийн хуваарь, ямар нэгэн дүрэм журамгүйгээр, зөвхөн хувийн үзэмжээр томилдог байв. Р.Бендике “иймэрхүү маягаар зохион байгуулагдсан том улс гүрнүүдэд ч гэсэн албан тушаалын ямар нэгэн системийг олж харах хэцүү байдаг”⁵⁹ гэжээ. Өөрөөр хэлбэл, алба хашигчдын эрх мэдлийн өрсөлдөөн нь уламжлалт угсаа гарал, ах дүү, төрөл садан, найз нөхөд, үндэс угсаа, нутгархал, хээл хахууль, албан тушаалын наймаа зэрэг “патернализм”⁶⁰-ын тойрон хүрээллийн дүнд сая тодорхой болж ирдэг байна. Тиймээс патримониал алба хашигчдын эрх мэдлийн хил хязгаарыг олж харахад хэцүү бөгөөд тэд хаан, шадар түшмэдийн хэнийх нь ивээлд багтаж буй, хэр эрх мэдэлтэй нь тэр бүр мэдэгдэхгүй.

М.Вебер “ийм албан тушаалтнуудад юу ч хийсэн зөвшөөрдөг байсан ба энэ нь засаглалын уламжлал ба эзэн хааны харъяат албад түүнд захирагдаж, тэд түүнийг эдийн засгийн хувьд барьж байх чадварыг хадгалах гэсэн сонирхолтой хоршиж байх ёстой”⁶¹ гэсэн байна. Патримониаль түшмэлүүд хааны адилаар өөрсдийн эрх мэдлээ хувийн эрх ямба (хувийн давуу тал) гэж үзэж, нийгмийн өмнө бус харин зөвхөн хаан, дээд түшмэдийн өмнө хариуцлага хүлээх ёстой гэж үздэг байв. Түшмэд өөрийн эрх мэдлээ хувийн онцгой эрх гэж үздэгээрээ уламжлалт ёсоор хааны нэрийн өмнөөс ямар нэгэн үйлдлийг өөрийн бодол, үзэмжээр шийдвэрлэх бөгөөд цөөнгүй тохиолдолд зөвхөн шагнал урамшуулал хүртэхийн үүднээс аливаа зүйлийг хийдэг. “Хамгийн эртний улс төрийн байгууллаас ч гэсэн эзний хувийн захиргааг бид олж үзнэ. Үүнд: өөрийн

⁵⁸ Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary. Distributed by Random House. New Jerseys. 1994. dilithium Press Ltd. p 519. Favoritism – favor-it-ism: алагчлах буюу хэн нэгнийг илүүд үзэх, дэмжих, эсвэл нэг буюу бүлэг хүмүүсийг бусдаас илүүд авч үзэх, өөрөөр хэлбэл, тойрон хүрээлэлдээ илүү итгэж, эрх мэдлийг олгох явдал бөгөөд удирдлагын зүгээс өөрийн итгэл төрүүлсэн хүмүүсийг томилох систем юм. Энэ нь эсрэг утгаараа өөртөө үнэнч, итгэлтэй хүмүүсээр эрх мэдлийг тойрон хүрээлүүлэх явдал үзэл, хандлага юм. (Өөрөөр хэлбэл, зөвхөн ах дүү, төрөл садан, итгэлт найз нөхдийн нэгнээсээ үл урвах холбоог засаглалд ашиглан байр сууриа хадгалах, нэмэгдүүлэх үзэл)

⁵⁹ Bendix R. Max Weber: An intellectual portrait. L., 1966. P.345.

⁶⁰ Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary. Distributed by Random House. New Jerseys. 1994. dilithium Press Ltd. p 1056.

Paternalism pa-ter-nal-ism: Энэ бол систем, зарчим бөгөөд үндэс угсаа, бизнес, хувь хүмүүсийг удирдах удирдлагын практик юм.

⁶¹ Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Tubingen, 1976. S.597.

хөрөнгөнөөс биет болон мөнгөн шан, харамж олгодог эзнээс шууд хараат боолчууд, гэрийн албаныхан, зарц нар, дотно хүмүүс болон газар эзэмшигчдээр дамжуулан удирдлагыг гартаа авах, зардлыг өөрөө, эд хөрөнгөнөөс орох орлогоор төлөх, зөвхөн түүнээс хараат цэрэг байгуулах оролдлого хийнэ.”⁶² Энэ нь орчин үеийн төрийн хүнд сурталт бюрократ аппаратад зуршмал хэлбэрээр хадгалагдаж байдаг. Өөрөөр хэлбэл, орчин үеийн “нэг ч түшмэл өөрийн зарцуулж буй хөрөнгө мөнгө, өөрийн мэдэлд буй байшин барилга, нөөц, багаж хэрэгсэл, цэргийн техникийн өмчлөгч биш”⁶³ боловч улс төрийн эрх баригч эздийн (нам, бүлэглэл, харизматик лидер гэх мэт) хүслээр эрх мэдэл, албан тушаал, нийтийн сангаас хүртэх хуваарилалтын хувьд хараат байдал нь хууль ёсны ба хууль ёсны бус хэлбэрээр хадгалагдсаар байна.

Иймэрхүү маягаар засаглалын харилцаа хувийн шинжтэй байхын зэрэгцээ патримониаль удирдлага нь түшмэдийн албан тушаалд хувийн өмч мэт ханддаг. Патримониал удирдлагын түшмэд ямар нэгэн дүрэм журамд захирагддаггүй бөгөөд дур зоргоороо үйл ажиллагаа явуулдаг хэргийн учир оршдог. Патримониаль түшмэлийн засаглалын эрхийн үндэс нь эдгээр түшмэд албан тушаал, эрх ямбаа бүрэн эзэмшиж авах төдийгүй түүнийг өмчлөх, үе залгамжлуулахад оршдог. Ийм нөхцөлд төрийн түшмэд төрийн төлөө байхаасаа илүү өөрийн (тухайн үеийн улс төрч гэж ойлгож болох) эзэн ноёны ашиг сонирхлын төлөө байхын хамт, өөрийн хувийн ашиг сонирхлыг хэзээ ч хойш тавьдаггүй.

Патримониаль засаглалын бүтэц нь түшмэлийн хувийн шинж чанараас ихээхэн хамаардаг. Учир нь төрийн албан тушаалд томилох хууль ёсны шалгуур байдаггүй тул хувийн үзэмж, дотно харилцаа, хээл хахууль, тойрон хүрээлэл, зусар бялдуучлал, эрх баригчдад үнэнч байх нь шалгуурын үүрэг гүйцэтгэдэг. Гэвч түшмэдийн эдгээр эрх мэдэл нь эзэн хаан ба дээд түшмэдийн дур зоргоор хэзээ ч алдагдах нөхцөлтэй байдаг. Иймээс тэд эрх баригчдаас бүрэн хамааралтай байдаг боловч түүнийг хязгаарлах нэг арга нь доод шатандаа өөрийгөө дэмжигч ойр дотнын түшмэдийн тойрон хүрээллийг патернализмын зарчмаар буй болгох явдал байв. “Патримониаль удирдлагын бүтцэд албан тушаалын ба бүх нийтийн засаглалыг явуулах нь нэг талаас эзэн хаанд, нөгөө талаас түшмэлд өөрт нь үйлчилдэг бөгөөд тэд эзэнгүй зорилгод үйлчилдэггүй байна”⁶⁴.

Патримониал төрд түшмэдийн хувийн шинж чанарын гажуудал улам бүр төвлөрсөн бүтэц болох тусам тэр нь рационал засаглалтай болж чаддаггүй бөгөөд эцсийн бүлэгт патримониаль түшмэд эзэн хааны дуулгавартай зэвсэг болж байдаг ажээ. Учир нь патримониаль бюрократ нь төрийн тэргүүн ба түшмэлүүдийн хоорондын харилцааны хэлбэрдсэн эрх зүйн хэв шинжийг бус, харин хувийн харилцааны шинжийг

⁶² Вебер М. Улс төр бол шинжлэх ухаан мөн. Улс төр бол мэргэшил мөн. УБ., Орч Ү.Нямдорж. УБ., 2000. Suna group. X. 14.

⁶³ Вебер М. Улс төр бол шинжлэх ухаан мөн. Улс төр бол мэргэшил мөн. УБ., Орч Ү.Нямдорж. УБ., 2000. Suna group. X. 15.

⁶⁴ Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. S.598.

илүү ялгаж тодруулж өгдөг. Патримониаль бюрократад түшмэлийн хувийн шинж чанар, сэтгэл зүйн элементийн нөлөө өндөр байдаг нь иррациональ шинж давамгайлах болон язгуур угсааны засаглалын хадгалагдах нөхцлийг илүү бүрдүүлдэг байна. Тухайлбал, патримониаль бюрократад рациональ шинжүүд хичнээн их хөгжиж байсан ч гэсэн засаглалын харилцааны хувийн шинж чанар нь өөрчлөгдөхгүй үлдэнэ. Энэ нөхцөлд хууль, дүрэм журмын тодорхой бус байдал нь дунд, доод түвшинд ч түшмэдийг дүрэм журамгүй, хувийн үзэмжээр үйл ажиллагаа явуулах боломжийг олгодог. Өөрөөр хэлбэл, нийгмийн амьдралыг зохицуулах нь хувь хүн буюу түшмэлийн хувь хүний мөн чанараас ихээхэн хамаарна гэсэн үг. Тиймээс тухайн төр, нийгмийн амьдрал сайн хаан, сайн түшмэлээс ихээхэн хамааралтай буюу хувь хүн улс төрийн идэвхтэй субъект болох боломж өндөр байдаг ажээ.

Патримониаль бюрократ бүхий улс гүрнүүдэд түшмэдийн эзэмших эрх мэдлийн эрмэлзлэлийг хязгаарлах янз бүрийн аргууд ч байсан аж. Тухайлбал эзэн хаан түшмэлийн албан тушаалд байх хугацааг хязгаарлах, тэднийг газрын эзэмшилгүй, нэр нөлөөтэй хамаатан садангүй орон нутагт томилох, цэргийн ба иргэний засаглалыг нэгтгэж нэг хүний гарт оруулахгүй байх, мөн өөрийн итгэлтэй хүмүүсээр дамжуулан байнга түшмэдийн үйл ажиллагааг хянаж байхыг эрмэлзэж байсан аж. Үүнээс гадна төвийг сахиж, зүйг баримтлах сонгодог арга бол нийгмийн эрх ямбатай давхрагаас гарал үүсэлгүй, өөрийн өмчийн эрх мэдэлгүй, ахих ирээдүйгүй дорд гаралтай хүмүүсийг дэвшүүлсэнээс үүссэн аж. Тэдгээр бага тушаалын түшмэд ихэвчлэн гавьяа зүтгэлийн үр дүнд албан тушаал олж авах бөгөөд дээрээс татах татлаа, дэмжлэггүйн улмаас төвийг сахиж, зүйг баримтлах нь тэдний оршин тогтнох гол шалгуур болж байв. Түүнээс гадна гадаад хүмүүсийг ашиглах явдал түгээмэл байсан бөгөөд энэ тохиолдолд тэдгээр нь эзэн хаанаас бүрэн хамааралтай байдаг аж. Ийм нөхцөлд түшмэлийн хувийн шинж чанар засаглалын легитим, нийгмийн амьдралд чухал үүрэгтэй болж ирдэг учраас түшмэл ёс буюу сайн түшмэлийн шинж чанарын тухай сургааль номлолууд уламжлалт нийгмийн үеийн улс орон бүрд тодорхой хэмжээнд бий болсон байдаг. Тухайлбал, Монголд түшмэл хүний есөн шинжийг дараах байдлаар тодорхойлж байсан бололтой.

Үүнд:

1. Эрдэм мэдлэг төгс. Бичиг эрдэмд хичээнгүйлэн суралцаж гэгээрсэн байх ёстой.
2. Холч ухаалаг. Удам судраар хөөн тодорсон, хурц хар ухаан бүхий алсын хараа, уужим ухаантай байх.
3. Өршөөнгүй сэтгэлт. Нигүүлсэнгүй сэтгэлийг барьж ард түмнээ асрагч байх.
4. Үнэнч шудрага. Төр улс, хаан эзэн, түмэн олондоо үнэнч зүтгэдэг төрийн зүтгэлтэн байх.
5. Ёс журамт. Төр ёс, түмэн олноо хүндэтгэсэн ёс журмыг баримтлагч байх.

6. Төв түвшин. Голч ухаан, түвшин сэтгэлийг эрхэм болгосон амьдралын ноён нуруутай байх.
7. Үйлс ариун. Бузар булай ёс бус үйлсийг цээрлэн үл хийгч цэвэр ариун байх.
8. Бурууд хатуу. Ёс бус үйлдлийг үл зөвшөөрч төрийн цаазыг хатуу барьдаг байх.
9. Чин зоригт. Аливаад хүлээцтэй тэвчээртэй хандаж, ёс бус хандлага, дайралт, дарамтад үл автагч байх.

Энэ нь патримониаль төрд эзэн хаан болон түүнд үйлчлэгч түшмэдийн хувийн шинж чанараас төр, нийгмийн харилцаа ихээхэн хамаардаг гэдгийг харуулж буй хэрэг юм. Засаглал нь хувь хүний мөн чанараас хамаардаг тухайн цагийн патриархал болон патримониал системийн үед нийгмийн харилцаанд ажил хэргийг авч үзэх хугацаа, дүрэм журам байхгүй, тэдгээрийг үйлдвэрлэх, хариуцах харъяаллын байгууллагууд нь тодорхой бус, бүх юманд замбараагүй байдал ноёрхож, түшмэд хувийн үзэл бодол, эрх ашгийн үүднээс хандах байдал ноёрхсон, хээл хахууль нь бараг бүх зүйлийг шийдвэрлэхэд нөлөөлдөг, асуудлыг шийдвэрлэхдээ потизм, фаворитизм зэрэг овгийн байгуулал, хувь хүний хүчин зүйлүүд, эд хөрөнгө, тухайн хүний статус буюу язгуур угсаа, хэргэм зэрэг, танил тал, зальхай байдлын үүднээс ханддаг байсан аж. Үүний эсрэг патримониаль дэглэмийн гол тулгуур нь удирдлагын аппарат бөгөөд тэр нь эзэн хааны хувийн албадаас бүрдэж байдаг оршино. Гэвч нийгмийн харилцааны дээрх уламжлалт хэв шинжийг патримониал түшмэд эвдэж чаддаггүй байв.

Эцсийн бүлэгтээ эзэн хаад уламжлалт язгууртнуудын байнгын дарамт шахалтыг бууруулах зорилгоор цол хэргэм, албан тушаалыг худалдаж, шагнаж мөн зарим тохиолдолд өвлүүлсэнээр түшмэдийн тоо, тэдний эрх хэмжээ нэмэгдэн угсаа залгамжилсан уламжлалт тайж, язгууртнуудын байр суурь суларсан юм. Угсаа гаралгүй, эрх чөлөөгүй хүмүүсийг дэвшүүлсэнд дургүйцэх уламжлалт язгууртнуудын дургүйцэл нь төрийн удирдлагын процессын өөрийнх нь болон нийгмийн хэрэгцээ, шаардлагаар няцаагддаг байв. Патримониаль удирдлагын аппаратын онцлог үндсэн шинжүүдийн нэг нь тогтмол мөнгөн урамшуулал байдаггүй эсвэл бага байх явдал байсан. Тогтмол мөнгөөр цалин хөлс олгохын оронд бүх насаар нь тодорхой албан тушаалын эрх эдлүүлэх ба өмчлүүлдэг байна. Энэ нь ямар нэгэн хэлбэрээр хааны тарианы сангаас тариа будаа авах эрхтэй байх буюу албан акт баримт явуулсны төлөө тодорхой мөнгөн төлбөр төлдөг байж болох төдийгүй албан тушаалын эрх мэдлийн шийдвэрээ үнэлж амьдрах нөхцлийг нь хангадаг. Нөгөө талаар бага цалин олгож, хээл хахуулийг хориглосноор түшмэлүүдийг байнгын айдастай, бодит нэгдмэл хүч болгохгүй байхад чиглэгдэж байсан ажээ.

Хэмжээлшгүй эрхт хаант улс тогтсоноор төрийн засаглал патримониаль хэлбэрээр бэхэжсээр ирсэн аж. Ийнхүү эцэстээ патримониаль түшмэлүүд эзэн хааны ноёрхолд

ямар нэг хэмжээгээр хязгаар тавихад хүрдэг байна. “Эзэн хааны комиссарууд”⁶⁵ ийм түшмэдэд түшиглэн илүү их хэмжээгээр уламжлалт язгууртнуудыг хязгаарлаж эхэлсэн бол, тэдний үүрэг болон засгийн газрын ажил хэргүүд улам цогц болох тусам техник шинжтэй болж байлаа. Гэвч патримониаль түшмэлийн өөрийн албан тушаалдаа үнэн ч байх явдал нь “эзэнгүй зорилгод хандсан эзэнгүй үүрэг биш бөгөөд энэ нь юуны өмнө эрх баригчдад хандсан амин хувийн харилцаа ба хязгааргүй байдаг итгэлийг алдахгүй байхад үндэслэгдсэн зарцын (гар хөл бологчийн) үнэн ч байдал юм”⁶⁶. Эрх баригчийн тушаалууд ийм бүтцэд дур зоргоор эвдэгдэж, үгүйсгэгдэж байдаг төдийгүй ямар ч зохиомол дүрмийн дэргэд байнга давамгайлж дээгүүр тавигддаг аж. Гэвч патримониаль түшмэдийн үйл ажиллагаанд хуулийн хязгаарлалт бараг үгүй тул, тэд эрх мэдлээ хэмжээ хязгааргүй ашигладаг. Патримониаль түшмэдийн албан тушаал, эрх ямбаа бүрэн эзэмших гэсэн хандлага эрмэлзлийн эцсийн хөгжил нь түшмэд өөрийн ашиг сонирхлыг бэхжүүлэхэд чиглэгддэг байна. Ийм байдлаар түшмэд нь хааны энгийн албатаас аажмаар өөрсдийн албан тушаалаа эзэмших эрхийн төлөө горилогч онцгой эрхтэй давхрага болон хувирдаг. Энэ тохиолдолд эзэн хааны засаглал ба түшмэдийн захиргааны хооронд бодлогын болон харилцааны зөрчил үүсэх гол нөхцөл болдог. Эзэн хааны сонирхол бол хамгийн чухал албан тушаалд өөрийн хувийн албат буюу өөрөө шилж сонгосон хүмүүсийг гаргаж тавих асуудал байдаг ч, энэ нь зөвхөн түшмэл албан тушаалыг өөрийн болгож аваагүй тийм хүрээнд л биелэгдэх боломжтой. Харин албан тушаал, эрх мэдлээ хэдийн хувийн мэт болгосон нөхцөлд “эзэн хааны өөрийн ноёрхлоо тогтоож чадах хувийн чадвар (харизм) онцгой чухал ач холбогдолтой байдаг”⁶⁷ ажээ.

Патримониаль бүтэц оновчтой бус зохион байгуулагдсан, түшмэдийн эрх мэдлийн хүрээ болон хэмжээ хязгаар тодорхой бус, албан тушаалд дэвшихэд тэдэнд тусгай бэлтгэл шаардлагагүй байдаг зэрэг нь рационал аппаратын шинжийг бүрдүүлж чаддаггүй. Патримониаль түшмэдийн засаглалын эрхийн үндсэн зорилго нь эдгээр түшмэд албан тушаалаа түүнтэй хамт эрх ямбаа бүрэн эзэмшиж, өвлөж авахад л чиглэнэ. Ингэж эзэмших гэсэн хандлага эрмэлзлийн эцсийн хөгжил нь түшмэдийг бюрократ шинжээ бүрэн алдахад хүргэдэг байна. Өөрөөр хэлбэл, байгууллагаас гадуурх өөрийн хувийн легитимийн эх үүсвэртэй ийм түшмэлийг сахилга батаар барьж болдоггүй. Түшмэлүүд өөрийн удирдлагын хэрэгслийг бүрэн өмчлөн эзэмшинэ гэдэг нь патримониаль дэглэмийн төвлөрлийг сарниулах ба бюрократ бүтцийг задралд хүргэх аюултай байдаг. Гэхдээ эмпирик маягаар ажиглагддаг патримониаль бюрократад зарим нэгэн рациональ шинжүүд хөгжихийн хамт түшмэд удирдлагын хэрэгслэлийг эзэмших гэсэн хандлага гардаг ч энэ нь улс төрийн засаглалын шинж чанарыг бүрэн агуулж чаддаггүй учраас дэглэмийн төвлөрлийг бүрэн задлана гэсэн үг биш юм. Иймээс патримониаль бюрократ нь рационал бюрократ ба язгуур угсааны патриархал засаглал

⁶⁵ М.В.Масловский. Теория бюрократии Макса Вебера и современная политическая социология /Полис/. М., 1997.

⁶⁶ Э.Н.Ожиганов. Политическая теория Макса Вебера, Критический анализ. Рига., 1986, с 112.

⁶⁷ Гайдено П.П., Давыдов Ю.Н. История и рациональность: Социология Макса Вебера и веберовский ренессанс. М., 1991. С.24.

хоёрын хооронд завсарын шинжтэй байр суурь эзэлдэг байна. Иймэрхүү патримониаль засаглалын систем зөвхөн Баруун Европын абсолют монархийн үед л бүрэн хөгжлийн төлөвөө олсон аж. Эзэн хааны ивээл доор шууд түүний хүсэлд бүрэн захирагддаг шинэ бюрократуудын давхарга ийнхүү бүрэлдсээр байв.

Төрт улсуудын хөгжлийн явцад эзэн хаан засгийн эрх барих сонирхлыг бэхжүүлэхэд санхүүгийн нөөц шаардлагатай болсны улмаас засаглалын оновчтой системийг тусгай бэлтгэгдсэн түшмэлүүдийн тусламжтайгаар хөгжүүлэхээс өөр аргагүй болсон байна. Ийнхүү засгийн газрын бодлого ба санхүүгийн хуваарилалтын асуудал нь нийгмийн бүлгүүдийг төлөөлсөн төлөөлөгчдөөр хэлэлцэгдэх нь улс орны хөгжил дэвшил, засаглалын тогтвортой байдлын баталгаа болж ирсэнээр, хааны эрхийг түшмэлүүд аажим аажмаар хязгаарласаар бүгд найрамдах засаглал тогтоох үндсэн нөхцлийг бүрдүүлж эхэлсэн ажээ.

Үндэстний төр улсуудын бэхжилт, үйлдвэржсэн нийгмийн ололт нь үндсэн хуульт ёс, бүгд найрамдах засаглалыг тогтоосноор улс төрийн засаглалыг хувааж, төрийн эрх мэдлийг хуваарилан түүний үйл ажиллагааг хууль, дүрэм журмын дагуу ажиллагч институтжсэн механизм болгосон билээ. Гэвч түүнд ажиллагч төрийн албан хаагчид хувь хүний хувьд хэн байх нь хамаагүй харин төрийн машины эд эс, эрэг шураг болон хууль, дүрэм журмийг баримтлагч, ямар ч сэтгэлийн хөдлөлгүй, хүйтэн хөндий, хүнд суртлын хүн машин болон хувирсан хэмээн шүүмжлэгдэж байв. Хүнд суртлын машин үйл ажиллагаагаа “Паркинсоны хууль”-иар тэлж, удирдлагын мөн чанарыг “Петрийн зарчим”-аар туйлшруулан, нийгэмд Р.Мертоны “дисфункц” үүсгэж, эдгээр нь хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлан, нийгмийн хөгжлийг саатуулагч механизм болсныг М.Крозье “Бюрократ феномен” бүтээлдээ “удирдлагын хямрал” буюу төрийн хэт оролцооны хямрал хэмээн тодорхойлжээ. Ийнхүү ХХ зууны 70-аад оны эцсээр эдгээр эрдэмтдийн үзэл санааг үндэс болгосон шинэ улс төрчид буюу неоконсервативчууд төрөн гарч төвлөрлийг сааруулж, төрийн оролцоог хязгаарлах болсоноор өнөөдөр дэлхий ертөнцийг хамарч буй засаглалын шинэтгэлийг эхлүүлсэн билээ.

Засаглалын шинэтгэл 1980-аад оноос эхэлж үндсэндээ хоёр чиглэлтэй хэрэгжин, хэд хэдэн үе шатыг дамжин явагдаж, эдүгээ нийтийн захиргааг бий болгох, төлөвшүүлэх асуудал руу ардчилал бэхэжсэн орнуудыг чиглүүлэх болов. Бид 1990 оноос энэ уур амьсгалд татагдан орж, улс төр, эдийн засаг, нийгмийн хэм хэмжээ, оюун санааны үнэт зүйлс зэрэг нийгмийн бүх дэд системд бүтцийн өөрчлөлт хийх шаардлагатай тулгарсан билээ. Нийгмийн шилжилт, засаглалыг ардчилах үйл явц нь төрийн сонгодог бюрократ бүтцийг эвдэж, улс төрийн шийдвэрийг олонхийн төлөөллөөр зохистой гаргадаг ардчилсан засаглал, цомхон чадварлаг төр, орон нутгийн засаг захиргааны удирдлагыг нийтийн засаг захиргаа, нутгийн удирдлагын тогтолцоонд өөрчлөн шилжүүлэх бодлого, зорилгыг бий болгосон юм. Гэвч өөрчлөлтийг хэрэгжүүлэх явцад төрийн чадвар,

мэргэжлийн автономи эрх чөлөө, төрийн албаны төвийг сахих зарчим, ёс зүй, үйл ажиллагааны үндсэн зарчим, хүний нөөцийн бодлого алдагдаж, засаглал нь хувь хүний мөн чанараас хамаарсан феодал маягийн төрийн шинэ хувилбар гэж нэг талаар хэлж болох неопатримон хэлбэр рүү хурдацтай чиглэх болов.

Г.Альмондын тодорхойлсоноор ардчилсан дэглэмд оролцооны улс төрийн соёл төлөвшдөг бол, харин ардчилсан Монголд оролцооны идэвхтэй улс төрийн соёлоос илүүтэйгээр өвгийн (овог, аймгийн уламжлалт патриархал ба патримониал) улс төрийн соёл неопатримон хэлбэрээр хүчтэй хөгжих болжээ. Улс төрийн соёлын неопатримон хэлбэр нь ардчилсан улс төрийн засаглал, төрийн удирдлагын механизмын оновчтой бус тогтолцооны үр дагавар болон илэрч байна. Улс төрийн дэглэм, төрийн удирдлагын тогтолцооны хэв маягаас хамаарч нийгмийн улс төрийн соёл төлөвшдөг аж. Тухайлбал, тоталитар дэглэмд иргэдийн улс төрийн соёл албатын хэв маягаар төлөвшдөг. Гэтэл Монгол дахь улс төрийн системийн боловсронгуй бус байдал, иргэдийн улс төрийн оролцооны хэв маягийг бүрдүүлж чадахгүй байгаа нь тэдний улс төрийн оролцоог уламжлалт өвгийн улс төрийн соёлын шинэ хэв маяг болох неопатримон хэлбэр рүү хүссэн хүсээгүй чиглүүлж байна. Жишээ нь: хэн нэгэн хүн эрх ашгаа хамгаалах болон амьдрал ахуйгаа дээшлүүлэхийн тулд төрийн байгууллагыг харснаас шууд л танил тал, найз нөхдийн холбоог ашиглан утасдахад л асуудал хялбар шийдвэрлэгдэж байна.

Нийгмийн хөгжлийн өнөөгийн түвшинд уламжлалт нийгмийн харилцааны зарим элементүүд тодорхой хэмжээнд хадгалагдсаар ирсэн бөгөөд өнөө ч нийгмийн удирдлагад фаворитизм (ойр дотны тойрон хүрээллийг ивээлдээ бэхжүүлэн засаглалд ашиглах үзэл), потизм (үндэс угсаа, овгийн байгуулалд тулгуурласан нутаг дов жалганы нутгархах үзэл), непотизм⁶⁸ (албан тушаалын томилгоон дахь садан төрлийн нутгархах үзэл буюу эрх мэдэл, албан тушаалаа ашиглан хамаатан садан, найз нөхөддөө зөвшөөрөл олгох, мөн ах дүүгээ ажилд авах, өөд татах хэлбэр) патрон-клиентийн (ивээгч-үйлчлүүлэгчийн харилцаа), кронизм⁶⁹ (албан тушаалын томилогоо дахь найз нөхөд, нэг ангийнханы холбоо), графт⁷⁰ (бэлэг болон хэн нэгэн хүний хувийн ашиг сонирхлоор дамжуулан нөгөө хүний эрх мэдлийн шийдвэрт нөлөөлөх хэлбэр), хээл хахууль (bribery), хүчирхийлэл, зэрэг үзэгдэл тодорхой хэмжээнд оршсоор байна. Үүнийг орчин үед судлаачид үндсэн шинж чанараар нь “неопатримон”⁷¹ гэж нэрлэх болсон байна. Нийгмийн хөгжлийн үйл явцад “неопатримониализм”⁷²-ыг уламжлалт нийгмийн

⁶⁸ Oxford. Advanced learner's /dictionary/. London., 1994. Nepotism-Favouritism shown to relatives in conferring offices (Italian nepote nephew)- албан тушаалын томилгоон дахь садан төрлийн нутгархах үзэл.

⁶⁹ Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary. NY., 1994. Dilithium Press Ltd. p 345. Chronios гэсэн грек үгнээс гаралтай бөгөөд албан тушаал дахь найз нөхдийн түншлэл.

⁷⁰ Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary. NY., 1994. Dilithium Press Ltd. p 512. Graft²: Улс төр ба бизнесийн хууль бус ашиг орлого олоход ашигладаг, тухайлбал хахууль өгөх.

⁷¹ Christopher Clapham. of The Nature of the Third World State. <http://www.borders.co.uk/ebook/third-world-politics>

⁷² R.Fatton. State and Civil Society in Africa. Boulder, 1993. CO:Lynne Rienner Press. <http://www.worlded.org/docs/Publications/>

удирдлагаас хадгалагдаж үлдсэн удирдлагын харилцааны хоцрогдлын нэг хэлбэр гэж үздэг ч, нөгөө талаар зөв зохистой залуурдвал хүмүүсийн мөн чанар дахь байгалиас заяасан гэр бүл, үндэс угсаа, нөхөрлөлийн дотоод сэтгэлгээний салшгүй бат бэх нэгдлээс үүдэлтэй харилцаа гэж үзэж болно.

Неопатримониализм бол нийт хүн ам, үйлчлүүлэгчдийн шударга ёсны зарчим, дэг журмаар хэрэглэх ёстой үндэсний нөөц баялагийг тухайн улс орны удирдагчид ураг төрлийн болон бусад ойрын албан ёсны бус ивээгч-үйлчлүүлэгчийн холбоогоор өөрсдийгөө баян болгоход ашигладаг төрийн бүтцийн тухай нэр томъёо гэж ихэнх судлаачид үздэг. Тэд энэ үндэслэлийг засаглалын институцийн боловсронгуй бус байдал, иргэдийн улс төрийн соёлын төлөвшилтэй холбон авч үзэж тайлбарладаг. Тухайлбал, Р.Фаттон неопатримон бол “тухайн улс орны удирдагчид улс төрийн эрх мэдлийг зөвхөн өөрийн тойрон хүрээлэгчиддээ үйлчлэхэд ашигладаг явдлыг хэлнэ”⁷³. Өөрөөр хэлбэл энэ нь “гагцхүү олз ашгийн хойноос хөөцөлдөх үзэл бөгөөд өмчлөх эрхийг дахин хуваарилахад ямар нэг гэр бүл, садан төрөл, нутаг усныхан эсвэл ястан үндэстний болон нутаг жалгын явцуу хэсэг бүлгийн тодорхой ашиг сонирхолд хөтлөгдөн төрийн аппаратыг ашиглах явдал юм”⁷⁴ гэжээ.

Зарим нэг судлаачид патримониализмыг нийгмийн соёл, түүхэн хөгжлийн зүй тогтол дахь иргэншлийн ялгаатай хэлбэр, төр нийгмийн харилцаан дахь хүмүүсийн жам ёсны хөгжлийн үндэс талаас нь тайлбарлахыг санал болгодог. Тэд неопатримониализм бол ерөнхийдөө хүн амд үзүүлэх төрийн үйлчилгээний тэгш, шударга байдал, түүний хууль, дүрэм журамд нийцсэн үйл ажиллагааны эмх журам, үндэсний нөөц баялгийг хуваарилах явдлыг хүмүүсийн мөн чанарт хандсан патрон-клинтийн харилцаагаар илүү хялбар шийдвэрлэж эрх баригчдын засаглалыг хадгалахад чиглэгдсэн нийгэм, улс төр, эдийн засгийн тогтолцоо юм гэж үздэг аж. Неопатримониализм нь өөрийн гэсэн ач холбогдолтой бөгөөд улс орны зах хязгаар, газар зүйн орон зайд богино хугацаанд тогтвортой байдлыг хангах, нийтийн интеграцыг хялбарчилдаг. Тэд энэ үндэслэлээ төрийн хүнд сурталт, дүрэм журмыг баримталсан хүйтэн хөндий харилцааны эсрэг тавьдаг байна.

Удирдлагын неопатримон хэлбэр бол “of *The Nature of the Third World State*”- ийн зохиогч Кристофер Клэнхэмийн тодорхойлсноор: “Ерөнхийдөө улс төрийн патримониал төрлийн тархалт нь захиргааны системд албан ёсны зохион байгуулалтын рационал-хуульчлагдсан чиг шугам болж байгууллагыг бүрдүүлдэг. Энэ нь нийтийн болон хувийн салбарын үйл ажиллагаатай хүчтэй эсрэгцсэн, ашиг хонжоо олох хувийн хэрэгцээг ашигладаг эрх мэдэл бүхий байгууллагын тогтолцоо юм”⁷⁵ гэжээ. Неопатримон хэлбэрийн томилогоо бодит эрх мэдлийг хуваарилсан иерархи пирамид бүхий харилцаа холбоотой төрийн бюрократ бүтцэд түгээмэл гардаг ч албан ёсоор нийгэмд хүлээн

⁷³ R.Fatton . *State and Civil Society in Africa* . Boulder, CO: Lynne Rienner Press.

⁷⁴ Ф.Фукуяама. Төрийг бэхжүүлэх нь. УБ., 2005. х 21

⁷⁵ Christopher Clapham of *The Nature of the Third World State*, <http://www.borders.co.uk/ebook/third-world-politics/3119062/>

зөвшөөрөгддөггүй. Гэвч неопатримон нь төрийн бюрократ бүтцийн доторх бодит эрх мэдлийг эзлэн өндөр албан тушаалтай зууралдаж байдаг төдийгүй улс төрийн институцийг сулруулж, хуулийн шийдвэр ба хэрэгжилтэд хахуулийн нөлөөг хүчтэй оруулж ирдэг. Харин эрх мэдлийн хуваарилалтын бүтцийг хэвтээ чиглэлд задлан, бие даасан эрх мэдлийг олгох бүрд улс төрийн институтууд, тэдгээрийн хууль дүрэм журмыг ойлгох явдлыг нарийвчлан авч үзэж хариуцлагын тогтолцоог шууд үр дүнд чиглүүлэхгүй бол, хууль, дүрэм журмыг ойлгох гуйвуулсан туршлага болон хариуцлага тооцдоггүй захиргааны бие даасан ноёрголоос неопатримониализмын үндэс бүрддэг байна. Неопатримон нь үргэлж хууль ёсны бус байдаг онцлогтой бөгөөд хууль нийтлэг бол неопатримон нь захирамж, шийдвэрийг нийтлэг бусаар фаворитизм, непотизм, патрон-клинтийн гэх мэт элементүүдийн харилцаагаар гаргахад чиглэгддэг. Энэ талаараа зөвхөн хөгжиж байгаа орнууд ч бус ардчилал, плюрализм хөгжсөн АНУ зэрэг орнуудад ч түгээмэл байдаг үзэгдэл юм.

Неопатримон маягийн томилогоо, үйл ажиллагааны хэлбэр нь төрийн төвийг сахих үзэл баримтлалыг алдагдуулж, удирдлагын чадавхи, бие даасан байдлыг сулруулж, нийтийн засаглалыг хувийн засаглалын шинж чанарт ойртуулахыг оролдож байдаг. Энэ талаар Ж.Ж.Руссо...Хувь хүний хүсэл зориг бүх нийтийн хүсэл зоригийг төлөөлөн илэрхийлж чадахгүйтай нэг адил бүх нийтийн хүсэл зориг хувийн зорилго агуулах аваас өөрийн шинж байдлыг алдаж, хэн нэгэн хүн аливаа нэгэн үйлдлийг бүх нийтийн өмнөөс шүүн тунгаах эрхгүй болдог ⁷⁶ гэжээ. Үүний гол фактор нь улс төрийн дэглэм түүний засаглалын мөн чанартай холбоотой. Тухайлбал, хамгийн хүчтэй эсвэл хамгийн сул дорой хүнээр ч засаглалыг удирдан жолоодуулж болдог хуулийн хэм хэмжээний хураангуй үзэл баримтлал нь тэдэнд удирдах эрхийг олгож байдаг оршдог бөгөөд тэрхүү тогтолцоо болон институт нь дарангуйллын шинжийг агуулж байдаг онцлогтой. Неопатримониализм улс төрийн институт, байгууллагын байр суурь, нэр хүндийг гутаан завхруулах (үргэлж хууль бус) төдийгүй хахуульд идэгдэхэд хүргэдэг гэж шүүмжлэгддэг. Байгууллага гэдэг нэр томъёо нь социологи болон заримдаа нийгмийн институт гэдэг нэр томъёотой харилцан уялдаатайгаар эмнэлэг, шорон гэдэг шиг албан байгууллагуудыг тодорхойлоход хэрэглэдэг. Байгууллагад үүрэг роль бүхий зорилгыг хэрэгжүүлэх, зохицуулах аргачилал, үйл ажиллагааны соёл, зохион байгуулах бие даасан бүлгүүд оршдог. Тухайн байгууллагын үйл ажиллагаанд неопатримониализмын элементүүд оршсоноор байгууллагын мэргэжлийн чадавхийг сулруулж, үйл ажиллагааны соёлыг өөрчилдөг төдийгүй зорилгыг хэрэгжүүлэх зохицуулах аргачлалууд хязгаарлагддаг сөрөг үр дагавартай ч, бүлгүүдийн дотоод зөрчлийг илт бууруулдаг эсвэл бүр гүнзгийрүүлдэг байна.

Байгууллагын социологи нь институционализм болон неоинституционализмын хоёр өөр үзэгдлээр тодорхойлогддог. Институт нь ажил хэргийг гүйцэтгэх, нийгмийн хэв

⁷⁶ Поздняков “Улс төрийн философи”

журам, үүргийг хэрхэн яаж тогтоох тухай хууль эрх зүйн дүрэм журмаар нийгмийн харилцааны дэг журмыг бий болгодог. Институт нь нийгмийн амьдралыг бүрэлдүүлэх тогтвортой байлгах үүрэгтэй бөгөөд тэдгээрийн үүрэг ролийн гүйцэтгэлийг тодорхойлж байдаг онцлогтой. Институтуудын бүтэц түүний удирдамжууд хүний дотоод харилцааны дүр төрх болон шинж тэмдэгээр тодорхойлогддог. Неопатримониализмын элемент (төрөл садан, танил тал, патрон-клиент гэх мэт)-үүд институцийн хатуу шинж чанарыг сулруулж, нийгмийн харилцааны дэг журмыг албан бусаар тодорхой хувь хүн, бүлэгт шуурхай үйлчлэхэд чиглүүлдэг. Үүгээрээ неопатримон элементүүд шүүмжлэгдэж байсан институционализмын хатуу хөдөлшгүй, уян хатан бус шинж чанар, түүний нийгэмд гүйцэтгэх хүнд сурталжсан үүрэг, ролийг бууруулах үүрэг гүйцэтгэж байсан. Неоинституционализмын хандлага нь институтуудыг өөрийн гэсэн шинж төрхтэй бөгөөд бүлгийн гишүүдээр нийгмийн практикт дахин, дахин өөрчлөгдөн бий болж байдаг нийгмийн харилцаа, соёлын элементийн хувьслыг агуулагч хүчин зүйл гэж үздэг. Энэ хандлагаар неопатримониализмын элементүүд институционал хандлагад орж ирж болох бөгөөд нийгмийн хувьслын зүй тогтлоор хэрэгтэй нь үлдэж, хэрэггүй нь гээгдэнэ гэж үздэг. Тодруулбал, үлдээх гээгдэх үйл явцууд ч өөрсдөө улс төрийн ихээхэн тэмцлийг агуулж байдаг онцлогтой бөгөөд, сайн дураараа аяндаа алга болдог ёс заншил, хэв маяг гэж огт байдаггүй. Энэ утгаараа институтууд нь өөрөө байгууллага байж ч болно үгүй ч байж болно.

Неопатримониализмын элементүүдийг авч үзэхэд улс төрийн авлига гол байр суурийг эзэлдэг. Улс төрийн авлига нь ихэвчлэн танил тал, тойрон хүрээлэл, нутгархал, найз нөхөд, ивээгч-үйлчлүүлэгчийн холбоо харилцаагаар шууд эсвэл зуучлах хэлбэрээр дамжин явагдаж, улмаар хууль бус харилцааны сүлжээ үүсгэдэг онцлогтой. Улс төрийн авлига бол засаглалын хүчийг ашиглан засгийн газрын түшмэдийн хууль бус хувийн сонирхолд тулгуурласан албан үүрэгтэй холбоотой үйл ажиллагаа юм. Засгийн газрын эрх мэдлийн зохисгүй байдал нь нийтийн зорилгоос өөр бусад зорилготой холбоотойгоор бий болдог. Аливаа ардчилсан засаглалын шийдвэрт орж ирэх плюраль сонирхлын бүлгийн үйл ажиллагаа нээлттэй, ил тод, албан ёсны шугамаар хэрэгжээгүй тохиолдол бүр нийгмийн хардлага, авлигалын шинж төрхийг бүрдүүлж байдаг онцлогтой. Тэр дундаа улс төрийн өрсөлдөөний дүрмийг зөрчсөн гүтгэлэг, хавчлага, балмад бодлого улс төрийн авлигыг тодорхойлдоггүй. Гэвч үүнийг тодорхойлж буруутгах, улс төрийн тэмцэлд ашиглах оролдлогууд нь неопатримон элементүүдийн өрсөлдөгчөө дарах сонгодог арга хэрэгслийн нэг юм. Авлигалын хэлбэрүүд нь янз бүр бөгөөд хахуульдах, хүчирхийлэх, ая тал засах, ивээн тэтгэх, графт болон хэн нэгнээр дамжуулан ашиг хонжоо олох, завших зэргээр илэрч болдог. Мөн түүнчлэн зохион байгуулалттай гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлүүд ч байдаг. Авлига нь сонгуульт хууль тогтоох байгууллагуудын үүрэг хариуцлагыг бууруулан бодлого боловсруулалтын бүрэн эрхт байдлыг мушгин гуйвуулдаг. Төрийн удирдлага дахь авлига нь үйлчилгээний хүртээмжтэй байдлыг багасгаж, шударга бус үйлдлүүдээр илэрхийлэгддэг. Авлига гүнзгийрсэн тохиолдолд

засгийн газрын институтуудын үйл ажиллагааг сулруулж, дарамт шахалтын үндсийг бий болгон төрийн албаны эрх мэдэл, албан тушаалыг худалдан авч, бас худалддаг. Энэ үед авлига нь өөрөө засгийн газрын үйл ажиллагааны чиглэлийг хууль эрх зүйн хэм хэмжээ нэрийн дор тодорхойлж өгдөг бөгөөд ардчиллын үнэт зүйлс, тэвчээр, итгэл нь хоосорч, тэр нь элдэв хурал, цуглаан, арга хэмжээний илтгэл, ярилцлагын чимэг нэр төдий зүйл болдог. Өөрөөр хэлбэл, авлигал нь ардчилал, сайн засаглал нэрийн дор төрийн албан ёсны үйл ажиллагааг уландаа гишгэж, хувь хүн, бүлгүүдийн ашиг сонирхлын төлөөх тэмцлийн зэвсэг болдог байна.

Э.Виддер 1896 онд анх хээл хахуулийн хууль эрх зүйн үндсийг нарийвчлан тодорхойлсон. Авлигал хоёроос дээш хүмүүс, бүлгүүдийн ашиг сонирхлын төлөөх тэмцлийн зэвсэг болдог бол, хахууль нь зөвхөн хоёр хүний хооронд өгч авалцдагаараа ялгаатай. Зарим улс оронд соёлын авлигал нийтийн дунд өргөн тархсан байдаг бөгөөд ямар нэгэн хахуульгүйгээр бизнесийг хөл дээр нь зогсооход маш их хүндрэл бэрхшээлтэй байдаг. Хахууль гэдэг нь ямар нэгэн ажил хэрэг бүтээх эсвэл төрийн үйлчилгээг түргэн шуурхай, чанартай авахын тулд төлж буй үйлчлүүлэгчийн хууль бус төлбөр юм. Хахуулиар олж авсан үйлчилгээ бодит байдалд хахуулийн өртөгөөс илүү ашигтай байдаг нь хувь хүний рационал сонголт юм. Зарим тохиолдолд хууль дүрэм журмаар дамжуулан хахуулийн эрэлт хэрэгцээг бий болгодог ч байж болох юм. Хувийн салбарт, бизнесийн хахуулийн өртгийн өсөлт хууль тогтоол, эрсдэл, албан тушаалтнуудын гэрээ хэлцлийн менежментийн хөлс зэрэг төлбөрүүдэд нөлөөлөөд зогсохгүй, нийгмийн амьжиргааны өртгийг өсгөдөг. Улсын салбаруудад хахууль нь улсын хөрөнгө оруулалтанд нөлөөлдөг. Хахууль нь засгийн газрын үйлчилгээний чанар, дэд бүтцийн чанарыг бууруулж засгийн газар дахь төсвийн зарлагыг нэмэгдүүлдэг. Зарим хөгжиж буй улс оронд жилийн туршид идэвхтэй ажил эрхлэгч хүн амын талаас илүү хувь нь хахуульд төлбөр төлсөн гэсэн судалгааны тоо баримт байдаг. Практикт улс төрийн үйл ажиллагааны санхүүжилт зарим улс оронд тодорхой хууль ёсны байхад, нөгөө газарт хууль бус байдаг. Тухайлбал, зарим оронд сонгуулийн кампанид хандивлах нэг хандивлагчийн хязгаарыг хэтрүүлсэн тохиолдолд авлигад тооцдог байхад, зарим оронд тийм эрх зүйн заалт ч байхгүй ингэх нь намд зүтгэсэн гавьяа зүтгэлд тооцогдож төрийн албан тушаалаар урамшуулагдаж байх жишээтэй. Ийм неопатримон шинж бүхий зарим улс орнуудад засгийн газрын түшмэлүүд ядуурлыг даамжруулан өөрсдийн эрх мэдлийг тодорхойлогч болдог бөгөөд хууль ёсны ба хууль бус хоёрын хоорондын ялгаанд юу байгааг дүрслэхэд бэрхшээлтэй байдаг.

Төрийн албан тушаалыг өмчлөх, өв залгамжлах нь неопатримониализмын нэг элемент бөгөөд албан тушаалыг өвлөж авах хэлбэр Сири, Куба, Хойд Солонгост түгээмэл үзэгддэг. Улс төрийн албан тушаалыг өвлөх нь ардчилалд шилжиж буй болон ардчиллыг сэргээн тогтоосон улс орнуудад тийм ч ховор биш үзэгдэл бөгөөд энэ нь неопатримон хэлбэрийн илэрхийлэл юм. Тухайлбал, УИХ-ын сонгуульд эхнэр, дүү, хүүхэд нь үе залгамжлан сонгогдож буй нь уламжлалт улс төрийн соёлын элемент

хадгалагдаж байгаатай холбоотой. Мөн анд нөхдийн холбоогоор дамжсан хууль бус хувийн ашиг хонжооны хэлбэрүүд нь хоорондоо уялдаа холбоотой бөгөөд улс төр, бизнест нөлөөлөх дүрэм журмыг албан ёсоор гаргаж хувийн ашиг хонжоогоор ашигладаг. “Кронизм”⁷⁷-ын энгийн нэг хэлбэр нь “хуучин хүүгийн сүлжээ”⁷⁸ байдаг бөгөөд тэр нь албан тушаалын томилогоог хаалттай хэлбэрээр сонгон шалгаруулдаг. Энэ нь таньдаг, мэддэг, итгэлтэй хүнээ ойрын хүрээллээс олж тодруулах үйл явц юм. Албан тушаалын хаалттай томилгоо нь ихэвчлэн неопатримон шалгуурыг хаацайлсан хэрэг байдаг. Өөрөөр хэлбэл, энэ нь хувийн шалгуур, төрийн албаны стандарт шалгуур хоёрын зөрчлийг агуулж байдаг.

Неопатримониализмын бас нэг гол элемент бол патронеж буюу ивээн тэтгэх үзэгдэл юм. Энэ нь улс төрийн үйл ажиллагаа үзэл суртал болон хуулиар биш, харин хувийн эх оронч, ивээн тэтгэгчийн дүр төрхийг бий болгосон хэлбэрээр явагдахыг хэлнэ. Уг үзэгдэл улс төрийн шийдвэр, төрийн үйл ажиллагаанд ч нөлөөлөх бөгөөд макро түвшинд намууд сонгогчдод их хэмжээний мөнгө амлах, нэр дэвшигчид тухайн орон нутгийг болон нийгмийн эмзэг бүлгийг ивээн тэтгэх амлалт өгөх төдийгүй, микро түвшинд төрийн албан тушаалд томилох, төрийн үйлчилгээг зөвхөн тодорхой нэг хувь хүн, хэсэг бүлэгт үзүүлэх хэлбэрээр илэрдэг. Энэ бол нийгмийн баялагийг өгөөмрөөр тараан цацагчийн дүр төрх юм. Мэдээж үүний цаана засаглал дахь хувийн болон хэсэг бүлгийн ашиг хонжоо тооцоологдож байдаг. Үүний нөгөө талыг клиентелизм гэдэг бөгөөд хөгжиж буй бүс нутгийн улс орнуудын нийгмийн байгууллагын нийтлэг хэлбэр байдаг бөгөөд ивээн тэтгэгч болон үйлчлүүлэгч гэсэн харилцаагаар тодорхойлогдоно. Хүчтэй хөрөнгөтэй ивээн тэтгэгчид эрх мэдэлгүй, хөрөнгө чинээ муутай үйлчлүүлэгчдийг ажил, хамгаалалт, дэд бүтэц болон бусад ашигтай зүйлсээр хангана гэж саналынх нь төлөө ажилладаг. Макро түвшинд клиентүүд буюу сонгогчид ивээн тэтгэгчдийг патронежийг амлалтын “өрийн дарамт”-д оруулдаг бол, микро түвшинд ивээгч үйлчлүүлэгчээ “ач санах” ёс зүйн дарамтанд оруулдаг. Ивээгч-үйлчлүүлэгчийн харилцаа нь ихэвчлэн шудрага бус ёс суртахуунгүй байдаг аж. Патронежийн харилцааг тодорхой эрх мэдэлд хуульчилдаг. Жишээ нь: Ерөнхийлөгч, ерөнхий сайд тийм албан тушаалуудад томилоно гэх мэт. Төрийн бусад албан тушаалын томилогоог хуульчлах болон байгууллагын дүрэм журмаар шийдвэрлэх нь ивээгчийн сөрөг үр дагаварыг хязгаарладаг. Эрх мэдэл,

⁷⁷ **Кронизм** гэдэг нь урт удаан хугацааны харилцаатай өөрийн танил тал, анд нөхдийг, ялангуяа тэдний боловсрол, мэдлэгийг үл харгалзан эрх бүхий албан тушаалд томилох холбоо харилцааг хэлнэ. Крони гэдэг үг XVIII зуунд анх Лондонд бий болж хриовис *χρόνιος* (*chronios*), "long-term" удаан хугацааны гэсэн утгатай грек үгнээс Oxford English Dictionary-д дамжуулан орчуулсан байсан ч *crony* г 1811 онд Grose's *Vulgar Tongue* ийн албан бус тодорхойлтонд cant of the underworld.^[2] буюу гэмт хэргийн ертөнц гэж бас тодорхойлсон байдаг. Ирланд хэлэнд энэхүү үгийн үндсийг Comh-Roghna (pron. ko-ronə) буюу "close pals" гэж орчуулсан бөгөөд энэ нь ойр дотны анд нөхөд гэсэн утгыг илэрхийлж байна. http://en.wikipedia.org/wiki/Cronyism#cite_note-1

⁷⁸ Төрийн албаны хүний нөөцийн шалгуур, томилогооны механизм суларсан нөхцөлд дарга нар доод тушаалын хүмүүсээ ойрын хүрээллээс хайхад хүрдэг. Өөрөөр хэлбэл, "танихгүй бурханаас, таньдаг лам дээр" гэгчээр.

албан тушаалын ивээн тэтгэх үйлдэл нь нийгмийн харилцаанд байх ёстой үзэгдэл бөгөөд ажлын амжилт, ур чадварын өсөлтийг хэмжих үзүүлэлт юм. Гэхдээ хэн нэгэнд хувийн болон байгууллагын шагнал урамшуулал олгох, дэмжлэг үзүүлэх, давуу эрх эдлүүлэх, санхүүгийн тусламж үзүүлэх нь ил тод нээлттэй байсан нөхцөлд элдэв хардлага, неопатримон хэлбэрийн үзэгдлүүдээс хамгаалагддаг. Неопатримониализмын мөн чанар нь удирдах үүрэг хүлээсэн хүмүүсийн хувьд өмчийн болон нийгмийн харилцаан дахь итгэлцэл нь амин хувиа бодох сэтгэлгээний үндсэн дээр тэдний хамгийн ойрын хүрээнд илүү үйлчлэж байдгаар тайлбарлагдана. Төрийн удирдлагын тогтолцоон дахь неопатримон хэлбэрийн харилцааны сөрөг үр дагаварыг хязгаарласан механизм, түүний нээлттэй байдлыг хуульчлахгүйгээр засаглалын энэ төрлийн хэлбэрийг бууруулж чадахгүй. Хэрэв засаглалын неопатримон төрлийн харилцааг хязгаарлаагүй нөхцөлд орчин үеийн дэлхийн дэг журам, өнөөгийн глобальчлалын нөхцөлд тухайн улс орны газар нутаг, эдийн засаг, байгаль экологи гээд хувь хүний явцуу ашиг сонирхолд нийцсэн бүгд худалдагдаж, улс орны эрх ашиг, аюулгүй байдалд аюул учрах болно. Нөгөө талаар уг сэдэв нь шинжлэх ухааны судалгаа шинжилгээний ажилд танин мэдэхүйн ач холбогдолтой бөгөөд дараах жишээ үүний тод илрэл болно. Жишээ нь: хоёр жилийн өмнө нэгэн судалгааны байгууллага судалж буй зүйлийнхээ объект, субъектыг бүрэн таньж, мэдэж, тодорхойлоогүйн улмаас нийгэмд шуугиан тарьсан худал судалгааны дүн гаргаж байсан билээ. Уг судалгаа нь авлига, хахууль, бэлэг гурвыг тодорхойлж чадаагүйн улмаас эмч, багш нар хамгийн их авлига авдаг гэсэн дүгнэлт гаргасан байдаг. Өөрөөр хэлбэл, авлига, бэлэг хоёр маш их ялгаатай. Зарим бэлэг хүний чанар, ёс зүйг илэрхийлдэг. Тухайлбал, маш бага цалинтай мөртлөө өргөсөн тангарагтаа үнэнч зүтгэж, нойр, хоолгүй шахуу ажиллаж, хүний амь нас аварсан ачлалт эмчид өчүүхэн бэлгээр сэтгэлээ илэрхийлэх нь хүний ёс ажгуу.

Resume

In this article has taken concerning the patrimonial bureaucratic of traditional social relations and neopatrimonial patterns in nowadays state administration. Main reason that concerning issues, it will reduce some negative effectives of social relations of nowadays public administration. Main purpose to take consideration of social scientists and researchers for those issues.

Ашигласан ном, зохиол:

Kamenka E. Bureaucracy. Oxford, 1989.

Roth G. Introduction // Weber M. Economy and society. Berkeley, 1978.

Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary. Distributed by Random House. New Jerseys. 1994. dilithium Press Ltd.

- Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tubingen, 1976. Пер М.В.Масловского. *Хозяйство и общество / Царский патримониализм*.
Oxford. *Advanced learner's /dictionary/*. London., 1994.
- Bendix R. *Max Weber: An intellectual portrait*. L., 1966.
- Вебер М. Улс төр бол шинжлэх ухаан мөн. Улс төр бол мэргэшил мөн. УБ., Орч Ү.Нямдорж. УБ., 2000. Suna group.
- Ф.Фукуяама. Төрийг бэхжүүлэх нь. УБ., 2005.
- Э.Н.Ожиганов. *Политическая теория Макса Вебера, Критический анализ*. Рига., 1986.
- Гайдено П.П., Давыдов Ю.Н. *История и рациональность: Социология Макса Вебера и веберовский ренессанс*. М., 1991.
- М.В.Масловский. *Теория бюрократии Макса Вебера и современная политическая социология /Полис/*. М., 1997.
- Christopher Clapham. *of The Nature of the Third World State*.
<http://www.borders.co.uk/ebook/third-world-politics/3119062/>
- R.Fatton. *State and Civil Society in Africa*. Boulder, CO:Lynne Rienner Press.
<http://www.worlded.org/docs/Publications/idr/pdf/11-6.pdf>